

УДК 37.013.42

Галина Єфремова

АДАПТИВНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАТИВНА ВЛАСТИВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

А *Визначені зміст, структура, сутнісні характеристики та критерії професійної адаптивності соціального педагога.*

Ключові слова: професійна адаптація, адаптивність, професіоналізація, ідентифікація.

Галина Єфремова. Адаптивность как интегративное свойство личности социального педагога.

А *Определены содержание, структура, сущностные характеристики и критерии профессиональной адаптивности социального педагога.*

Ключевые слова: профессиональная адаптация, адаптивность, профессионализация, идентификация.

Galina Efremova. Adaptiveness as integrative property of personality of social teacher.

S *The article is devoted to the analysis of adaptiveness as integrative property of personality of social teacher. Maintenance, structure, essence descriptions and criteria of professional adaptiveness of social teacher, is certain.*

Key words: professional adaptation, adaptiveness, authentication.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується зростаючим динамізмом суспільно-політичного життя, радикальними соціально-економічними перетвореннями, значними соціокультурними трансформаціями. Стрімкі зміни встановлюють високі вимоги до особистості, її внутрішніх ресурсів, насамперед, до адаптивності як здатності людини пристосовуватися до певних умов середовища і здійснювати ефективне функціонування за нових обставин. Саме це визначає актуальність дослідження адаптивності як психолого-педагогічного феномена, її факторів і чинників, що виявляються при взаємодії особистості із соціальним середовищем.

Дослідження адаптивності особистості розповсюджується на міждисциплінарний науковий простір, про що свідчить інтерес до означеного феномену з боку філософії, соціології, культурології, педагогіки, психології тощо. Проте, незважаючи на актуальність проблеми та фундаментальне значення адаптивності як фактору розвитку особистості, збереження її фізичного та психічного здоров'я, треба відмітити недостатність досліджень, спрямованих на вивчення адаптивності як інтегративної властивості особистості, зокрема її природи, структури та особливостей прояву. Поодинокі дослідження з цієї проблеми, що існують у сучасній науці, не надають цілісного уявлення про адаптивність особистості, оскільки відображають лише деякі окремі аспекти зазначеного феномену і містять певні протиріччя.

Метою нашого дослідження є аналіз адаптивності як інтегративної властивості особистості соціально-

го педагога, що полягає у визначенні змісту, структури, сутнісних характеристик, критеріїв професійної адаптивності соціального педагога.

Останні дослідження та публікації. Аналіз літературних джерел виявив, що поняття «адаптивність» розглядають у кількох аспектах. Один із напрямів у дослідженні цього феномену пов'язаний із вивченням його динамічної сутності, а саме структури і динаміки адаптивних процесів (В.К. Каліненко, Г.П. Левківська, А.В. Петровський, І.О. Сабанадзе, В.Є. Сорочинська, А.В. Фурман, В.С. Штифурак, В.М. Ямницький і ін.). У межах другого напрямку в дослідженні адаптивності особистості її розглядають як особливу властивість, що полягає у здатності особистості адаптуватися до умов соціального середовища (О.Г. Маклаков, А.А. Налчаджян, В.В. Очеретяний, В.І. Розов, І.В. Соловйов, Л.В. Скрипко).

У свою чергу, аналіз теоретико-методологічних робіт (П.К. Анохіна, О.Б. Георгієвського, І.П. Павлова, І.Р. Пригожина, О.Н. Северцева, І.М. Сеченова, Ф. Емері, У. Кеннона, Г. Сельє та ін.), в яких розглядається проблема адаптивності як загальної властивості живих систем, що саморегулюються, дозволив виділити суттєві ознаки цього феномену, визначити, що термін «адаптивність» широко вживається як описова характеристика, що свідчить про оптимальність функціонування особистості, її адекватність щодо зумовлених параметрів зовнішнього середовища. Параметрами можуть виступати норми і вимоги безпосереднього соціального оточення, суспільства в цілому, культури, особливості конкретної соціальної ситуації,

вимоги діяльності і т. д.

Виклад основного матеріалу. Не дивлячись на актуальність проблеми та фундаментальне значення адаптивності як фактора розвитку особистості, збереження її фізичного і психічного здоров'я, треба констатувати дефіцит досліджень, спрямованих на вивчення адаптивності як інтегративної властивості особистості, зокрема, її природи, структури і особливостей прояву. Найвні у науковому обігу дослідження не дозволяють сформуванню цілісного уявлення про адаптивність як наукову дефініцію, оскільки відображають лише деякі аспекти зазначеного явища і досить часто містять суперечливу інформацію.

Водночас, поняття «адаптивність» у науковій літературі розглядається як здатність особистості: відповідати вимогам суспільства; забезпечувати ефективну взаємодію з оточенням; до адаптації в певній соціальній ситуації; до інформаційного обміну середовища і свідомості особистості тощо.

У своїх дослідженнях В.І. Розов розглядає адаптивність із позиції системного підходу як: 1) цілісний об'єкт, що не зводиться до суми своїх елементів; 2) властивість, активність якої визначається особливостями його структури; 3) складний об'єкт пізнання, адекватність якого визначається множинністю опису, кожен із яких відображає лише певний аспект [3].

Отже, вищезазначені визначення «адаптивності» досить фрагментарно розглядають зазначений феномен, висвітлюючи або його соціальну спрямованість, або окремі складові взаємостосунків особистості із соціальним середовищем. Проте вони не містять протиріч, а швидше носять взаємодоповнювальний, спектральний характер, в якому відбитий певний підхід до розуміння адаптивності як стійкої властивості особистості.

У нашому дослідженні розглядаємо адаптивність як сформовану здатність і спроможність особистості до адаптації, тобто пристосування до всієї багатоманітності життя при будь-яких умовах, а адаптаційні можливості – властивості, що цю спроможність забезпечують.

У свою чергу, адаптаційні можливості людини являють собою стійкі резистентні характеристики індивідуально-типологічного та особистісного рівня людської індивідуальності, що забезпечують спроможність успішно адаптуватись до різноманітних вимог життєдіяльності і виявляються як у фізіологічному плані (від біохімічного рівня до рівня безумовно- та умовно-рефлекторної регуляції діяльності), так і (найголовніше) у психологічному плані, спрямовуючи поведінку особистості.

До адаптаційних можливостей відносимо: інстинкти, темперамент, конституцію, емоції, рівень природжених властивостей інтелекту, спеціальні здібності, зовнішні дані і фізичний стан організму; а до проявів високої чи нормальної адаптивності – сприятливі психофізичні дані, високу працездатність, витривалість, стресотолерантність, психічну і фізичну гармонійність, гармонійність природжених і сформованих за життя особистісних якостей. При цьому рівень адаптивності підвищується чи знижується під впливом виховання, навчання, умов і способу життя, а полегшують чи утруднюють адаптацію людини у

реальному житті її особистісні особливості, орієнтації, вибір, ієрархія систем цінностей, цілей і потреб, рівень вербального інтелекту і культури, емоціональної експресії і міжособистісних стосунків.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що адаптивність є загальнонауковим поняттям, сутність якого пов'язана із здатністю будь-якої саморегульованої системи здійснювати зміни і модифікації у напрямі підтримки стабільних стосунків зазначеної системи із середовищем. Однією з найскладніших, специфічних систем, яким іманентно властива адаптивність, є особистість людини. Одночасно, адаптивність особистості розглядаємо як складний багатофункціональний феномен, що містить у собі сутнісні ознаки адаптивності як інтегральної фундаментальної властивості живих саморегульованих систем, але при цьому характеризується власною специфікою.

У свою чергу, відмінність адаптивності може визначатися як своєрідність середовища, в яке включена система, що адаптується, так і особливостями самої системи. У відповідності до нашого дослідження такою системою, що адаптується, є особистість. Відповідно до цього, адаптивність особистості – це адаптивність людини, що функціонує в умовах її включення в соціальне середовище.

У зв'язку зі сказаним вище, під адаптивністю особистості розуміємо особливу її властивість, що характеризує спроможність до внутрішніх (психологічних) і зовнішніх (поведінкових) перетворень, перебудов, спрямованих на збереження або відновлення рівноважних взаємин особистості з мікро- і макросоціальним середовищем при змінах у характеристиках цього середовища. Виходячи із тенденції реалізації адаптивності, вважаємо, що адаптивність особистості забезпечує як підтримку стійкості особистості, так і її розвиток.

Аналіз теоретико-методологічних робіт дає підставу стверджувати, що нарівні із зовнішньою адаптивністю, що виявляється при взаємодії особистості із соціальним середовищем, у процесі розвитку особистості (формування свідомості та самосвідомості) адаптивність розвиває особливу свою форму – внутрішньоособистісну адаптивність як здатність індивіда змінювати свої внутрішні характеристики відповідно до перетворень власного внутрішнього світу.

У своєму дослідженні О.В. Кузнецова виокремила комплекс формально-динамічних і якісних ознак адаптивності особистості, що представлений трьома компонентами: *когнітивним, емоційно-мотиваційним і поведінковим*, кожен із яких специфічно забезпечує загальний адаптивний ефект на відповідних рівнях адаптивності [2]. Відзначимо, що, досліджуючи ознаки компонентів адаптивності особистості, ми орієнтувалися на ті, що характеризують адаптаційну здатність індивіда щодо ставлення до мікросоціуму, до умов безпосередньої взаємодії особистості з оточуючими людьми, оскільки саме професійна адаптація має найважливіше значення для придбання необхідних форм суспільної поведінки, професійного розвитку та ефективної соціалізації людини.

У нашому дослідженні зазначені компоненти мають певне відображення у виділенні основних ознак ефективної адаптивності – її критеріїв. Оскільки критерії адаптивності, на наш погляд, можуть бути визначені

у певній структурній взаємодії: ціннісно-якісний – поведінковий – самоставлення (рефлексивності).

Аналіз наукових робіт із проблеми адаптованості показав, що найспірнішим питанням є виділення основних ознак ефективної адаптивності – її критеріїв. Відомо, що критерій – це ознака, на основі якої здійснюється оцінка, визначення чи класифікація чогось, міра судження, оцінки якогось явища. Показник – ступінь її прояву, за яким можемо судити про її сформованість і розвиток. Критерії, що розглядаються в літературі, найчастіше диференціюють на зовнішні і внутрішні. У контексті особистісно-діяльнісного та аксіологічного підходів нас цікавлять як внутрішні критерії адаптивності, так і зовнішні.

Вивчаючи критерії професійної адаптивності особистості, вчені по-різному оцінюють їхній зміст залежно від наукового напрямку дослідження, індивідуальних характеристик суб'єктів, специфіки соціального середовища, до якого треба адаптуватися тощо. Оскільки дослідження «адаптивності» вимагає отримання показників адаптації обраного контингенту в динаміці для об'єктивного трактування потенційних можливостей до пристосування. У свою чергу вивчення «адаптованості» передбачає виявлення рівня чи стану пристосування особистості до конкретних умов, проведення порівняльної характеристики, виявлення відповідності нормативним показникам результатів дослідження. Диференціювання дефініцій не заперечує тісного взаємозв'язку між ними (рис.1):

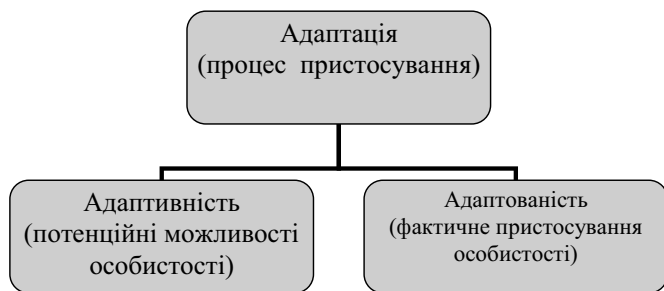

Рис.1. Трирівнева взаємодія дефініцій

Так, адаптивність як потенційна можливість людини до пристосування визначає можливості і якість процесу адаптації та прогностичність її кінцевого результату – адаптованості особистості. З іншого боку, процес пристосування (адаптація) визначає певний рівень здатності до нього (адаптивність), який є основою для фактичного пристосування (адапованість). Розуміння зазначених взаємозв'язків дає можливість організувати дослідження у трирівневій взаємодії, оскільки будь-який вплив на один із цих процесів, призводить до змін у двох інших.

Для подальшого виокремлення власних критеріїв адаптивності соціальних педагогів розглянемо запропоновану Н.Г. Колизаєвою, систему узагальнених внутрішніх показників адаптованості особистості, в якій виділені наступні рівні: *емоційний* (задоволеність роботою, станом особистих і родинних справ, позитивний стан психіки); *ціннісний* (зміна спрямованості і стосунків); *когнітивний* (аналіз нового середовища, здобуття інформації про нього); *поведінковий* (зміна поведінки, ефективність особистості у сфері спілкування і діяльності) [1].

Отже, до показників професійної адаптивності та безпосередньої професійної адаптованості особистості відносимо:

- орієнтацію в адаптованому середовищі як результат освоєння індивідом нових професійних умов, що означає якісне підвищення ступеня професійної адаптації у конкретній виробничій системі;
- достатньо високий рівень задоволення своєю працею на робочому місці та у колективі;
- підвищення професійного положення адаптанта (підвищення його кваліфікації, розряду, заробітної платні);
- зростання трудової та суспільно-політичної активності;
- позитивна виробнича установка молодого спеціаліста.

Логіка нашого дослідження вимагає ретельного аналізу *критеріїв професійної адаптивності* соціальних педагогів. Оскільки результатом ефективної професійної адаптації соціального педагога на етапі підвищення кваліфікації є професійна адаптивність (адапованість), яка характеризується: позитивним психоемоційним станом фахівця; готовністю його до професійної діяльності, що виражається у: позитивній внутрішній мотивації до професійної діяльності, професійній готовності до реалізації навчальної, методичної та організаційно-виховної роботи, професійній рефлексивності; позитивному ставленні до професійного оточення; позитивній професійній Я-концепції.

Перший критерій – ціннісно-якісний через те, що ціннісні орієнтації особистості є складовими вищих рівнів спрямованості особистості, диспозиціями професійної діяльності особистості. Ціннісні орієнтації стосуються: основних сфер самореалізації людини, якими є праця, суспільна активність, освіта, спілкування тощо; соціально-моральних характеристик особистості (якості, почуття, обов'язки, сумління тощо); взаємин з різними категоріями людей.

Визначений нами *другий критерій – поведінковий* – відображає рівень засвоєння цінностей і розвиненість соціальних якостей у процесі діяльності. Оскільки тільки завдяки діяльності особистість стає суб'єктом пізнання та перетворення об'єктивної дійсності. Професійна адаптивність у контексті зазначеного підходу є і процесом, і механізмом, і результатом, і формою прояву.

Третім необхідним критерієм адаптивності вважаємо – *самоставлення (рефлексивність)*. Цей критерій у нашому дослідженні відображає показники різних форм прояву самоставлення: наполегливе опанування основами обраної професії; адекватні взаємовідносини із соціально-професійним оточенням; дотримання та вдосконалення правил і норм поведінки у професійному колі, що виражається в позитивній внутрішній мотивації до професійної діяльності.

На наш погляд, людина не просто пристосовується до навколишніх її умов професійного середовища, а й активно змінює їх. Оскільки активність людини невіддільна від її адаптивності, є зворотньою стороною останньої: не засвоївши умов професійного середовища, не затвердивши себе у цьому середовищі, не можливо активно впливати на нього.

Отже, професійна адаптивність соціального педагога реалізується через *об'єктивні та суб'єктивні фактори*. До *об'єктивних* відносимо: професійно-кваліфікаційне зростання, стаж роботи, соціальний рух, зміна соціально-професійного положення, характер, умови, режим професійної діяльності, рівень спілкування в колективі, систему заходів для самореалізації фахівця; до *суб'єктивних* – орієнтація у предметно-професійному середовищі, усвідомлення особистістю свого професійного рівня, самооцінка своєї позиції у професійному середовищі, членства у колективі; задоволення працею, відносини (до людей, до професії), розвиненість професійно-особистісних якостей, індивідуально-типологічних властивостей, вирішення внутрішніх суперечностей і міжособистісних конфліктів у професійній діяльності, позитивна «Я-концепція» та професійна мобільність спеціаліста.

На нашу думку, проблема адаптивності соціального педагога, пов'язана з процесом професіоналізації (розвитку) особистості фахівця. Оскільки провідна роль у розвитку адаптивності соціального педагога у контексті його професіоналізації належить процесам самоідентифікації, самопізнання та саморегуляції.

Таким чином, динамічна сутність адаптивності як інтегральної особистісної властивості проявляється не лише суб'єктною активністю в системі зовнішніх умов (нових, незвичних, нестандартних), але й перетвореннями в системі внутрішніх характеристик особистості, які завжди є функціональними.

Динамізм соціально-економічних перетворень, стрімка інформатизація суспільства зумовлює зміни освітніх пріоритетів щодо розвитку спеціаліста соціальної сфери – мобільного, компетентного, адаптивного, конкурентоспроможного, що орієнтується у сучасному світі, вільно розпоряджається своєю професійною кваліфікацією, мобільно адаптується до нових умов професійної діяльності тощо.

Професійний розвиток соціального педагога трактуємо як процес становлення, зростання і реалізації в діяльності професійно значущих особистісних якостей і здібностей, фахових знань і вмінь, який супроводжується активними якісними перетвореннями внутрішнього світу й приводить до нового способу

діяльності. Механізмом такого професійного розвитку є саморозвиток, що ґрунтується на творчому пошуку й творчій самоосвіті у виборі змісту та форм професійного вдосконалення за рахунок максимального можливого збагачення власного розумового досвіду, самореалізації у процесі професійної діяльності.

Відповідно до сказаного вище зазначимо, що метою професійної підготовки соціальних педагогів у закладах післядипломної освіти має бути їх професійний розвиток. Цього можна досягти, надаючи певні знання, формуючи ціннісні орієнтири і моделі діяльності.

Під професійним розвитком соціального педагога розуміємо процес формування фахівця нового типу, здатного швидко й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві, компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми в усіх типах і видах навчально-виховних установ і закладів соціальної роботи, на всіх рівнях управління. Зважаючи на це, соціальний педагог повинен не лише ефективно працювати з індивідом, групою, колективом, але й водночас сприяти утвердженню чи зміні соціального статусу особистості, групи, колективу в суспільстві.

Висновки. Таким чином, можемо зробити певні узагальнення, що адаптивність – це сформована здатність і спроможність особистості до адаптації, тобто пристосування до всієї багатоманітності життя при будь-яких умовах. У свою чергу, *професійну адаптивність* соціального педагога характеризує: впевненість у собі, адекватний розв'язанню професійних завдань рівень тривожності, високий рівень саморегуляції, здатність до конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій, низька внутрішня та зовнішня конфліктність, здатність до адекватної оцінки різноманітних життєвих і професійних ситуацій, навички самокерування психоемоційними станами.

Література

1. Колызаева Н.Г. Формирование адаптивных характеристик личности у студентов в начальном периоде обучения: автореф. дис. на стиск. наук. ступеня канд. психол. наук.: спец. 19.00.01 / Н.Г. Колызаева – Л., 1989. – 15 с.
2. Кузнецова О.В. Психологическая характеристика адаптивной личности (на примере исследования личности студентов) / О.В. Кузнецова // Научный вестник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: Зб. наук. пр. – Вип. 11–12. – Одеса, 2002. – С. 278–283.
3. Розов В.И. Развитие адаптивности у студентов: системогенетический подход / В.И. Розов // Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика: Сб. мат. междунар. конференции. – Одесса, 1992. – С. 190–192.